SÖZÜN NƏSİMİ ZİRVƏSİ

Asif Hacıyev,
ARTİ-nin şöbə müdiri,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
haciyev_asif@mail.ru

Açar sözlər: mütəfəkkir şair, sənətkar, söz, tərbiyəvi fikirlər, klassik ədəbiyyat;
Ключевые слова: поэт-мыслитель, мастер, слово, воспитательные идеи, классическая литература;
Key words: thinker poet, artist, vocabulary, educational ideas, classical literature.

Həyat yolu həqiqət axtarışında keçən, haqq yolunda öz canından keçən əqidə şairimiz İmaddədin Nəsiminin bədii və fəlsəfi irsi özündən sonrakı altı yüz illik zaman axarında həmişə sevən könülləri, düşünən beyinləri heyran etmişdir. Dini fanatizmə, dövrün ədalətsiz qanunlarına və hakimlərinə qarşı mübarizədə zəngin ideya mənbəyinə çevrilən bu bənzərsiz irs ulu Tanrı tərəfindən yaradılan insanın kamilliyə yetişmək əzmindən, onun bənzərsiz sevgi və duyğularından bəhs edir. "Həq mənəm, həq məndədir, həq söylərəm" deməklə özünü "gerçək aşiq" adlandıran şair hökmü keçən əyrilərlə, dar məqamda haqdan qaçan "murdar" məxluqlarla barışmaz mövqedə duraraq yazır:

Gəl, ey əgri, məni gör kim, cahanın padişahıyam,
Üzümə doğru bax, doğru fələkin şəmsü-mahıyam.

Şəriətəm, divanam mən, gah aşkara nihanam mən,
Həm ol müddəi dəvası, həm onun mən günahıyam.

Nəsimi, sən demə cüzvi deyilsən mim ilə nun, sin,
Vəli oldur deyən daim qamu aləm ilahıyam. (5, II c, səh. 98)

Şairin fəlsəfi şeirlərində qabarıq şəkildə nəzərə çarpan və demək olar ki, hər misrada təkrarlanan "Mən" obrazı, əslində, həyatın, yaradılışın mahiyyətini dərk etməyə çalışan insanın ifadəsidir. Nəsimi insanın yaradıcı qüvvəsinə inanmaqla onun zatını Yaradana – ulu Tanrıya bağlayır, lakin dövrün fanatik görüşlərinə qarşı çıxaraq, Yaradanın aciz varlığı kimi deyil, onu özündə axtaran və sübut etməyə çalışan "insani-kamil", "aləmin cismi sədəfi, dürdanəsi" səviyyəsində görür. Böyük mütəfəkkir sonsuz sualları ilə isbata möhtac olmayan bu əlaqənin sirri üzərində düşünür:

Ey mana nahaq deyənlər, qandadır bəs Yaradan?
Gəl gətir isbatını, kimdir bu şeyni yaradan?

Gəl mana bir söyləgil, kimdir sənin nitqində kim,
Söyləyən, söylətdirən, eşitdirən hər yanadan?

Çünki bir şəhrin içində məscidü-meyxana var,
Əhli-həq fərq eyləməz məscidləri meyxanadan.

Çün Nəsimi on səkiz min aləmin məqsududur,
Kim bu dövrü bilmədi, sür, ta çıxa dəvvarədən. (5, II c, s. 41)

Nəsimini yaradıcı şəxsiyyət olaraq klassik ədəbiyyatımızda yaşadan, ilk növbədə, onun söz dünyasıdır. Şairin ana dilimizdə – Azərbycan türkcəsində düzüb-qoşduğu əvəzsiz şeir nümunələri yüksək poetik ifadə tərzi ilə həmişə seçilib-sevilmişdir. Canlı xalq dilinin gözəlliyindən, şirinliyindən qaynaqlanan şair sözü öz ecazkar təsiri ilə həmişə sevən, duyğulu könülləri oxşamış, ruhuna qol-qanad vermişdir. Ə.Dəmirçizadənin müşahidələrinə görə, xalq danışıq dilindən bəhrələnən bu dil həm də ədəbi dilimizin ərəb-fars mənşəli söz və tərkiblərindən təmizlənməsi yolunda başlanğıc bir mərhələ idi (2, səh.148). Dilçi-alim T.Hacıyev mütəfəkkir şairin Azərbaycan-türk mənşəli sözə həssas münasibətinin mahiyyətində yaradıcı sənətkar vurğunluğunu görərək qeyd edir:"Nəsimi sözü xalq sözündən şirə alır. Bu, Azərbaycan dilinin melodik və semantik imkanlarından şairin razılığındandır" (1, səh.52). Digər dilçi-almimiz N.Xudiyev bu fikirləri bir qədər genişləndirərək yazır: "Nəsiminin dili söz (və ifadə) – obrazlarla zəngindir. Bu baxımdan onu (Nəsiminin dilini) həqiqətən XII–XIV əsrlər Azərbaycan ədəbi dilinin yekunu saymaq və həmin mövqedən təhlil etmək mümkündür. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, Nəsimi dilində sözün obrazlılıq səviyyəsi və bu obrazlılığın tipologiyası xüsusi konsepsiyaya (elmi şəkildə dərk olunmuş!) tabedir – şair öz panteist-hürufi idealını, məramını təqdim edir, sözü, mənanı, fikri həmin ideala, mərama uyğun seçir, ayırır, çeşidləyir və bəzən "məlum" sözü tamamilə naməlum bir mənada – "quş dili"ndə deyir" (4, səh. 179).

Şair sözü həqiqətin açarı, insanı ali varlıq kimi ucaldan, özünü özünə tanıdan bir nemət kimi dəyərləndirir:

Dinləgil bu sözü ki, candır söz,
Aliyü-asiman-məkandır söz.

Nazilü-münzil anla kim, birdir,
Kəndi-kənduyə tərcümandır söz. (5, II c, səh, 9).

Nəsimiyə görə, söz hər cür incidən, dürdən qiymətlidir. Mərifət əhli zövqü sözün düzlüyündən, təzəliyindən, ifadəli deyimindən alır. Şairin həmişəyaşar poetik düşüncələrinin əbədiliyini təmin edən də məhz onun söz, fikir dünyasıdır. Böyük sənətkar cilalayaraq mənalandırdığı sözün dərindən dərk edilərək duyulmasını oxucusu qarşısında bir problem kimi qoyur:

Gərci Nəsimi sözün dadını verdi, vəli
Kim bu sözü fəhm edər, kim bu xəyalı bilur? (5, II c, səh.139).

Söz ustadının tanınmış araşdırıcılarından sayılan E.Əlibəyzadə doğru olaraq belə qənaətə gəlir ki, şairin özü ilə sözü arasındakı qırılmaz vəhdət onun klassik bir sənətkar kimi tanınmasının başlıca şərtlərindəndir (3, səh.159). Sözün insan qəlbinə və idrakına qüdrətli təsir gücünə inanan şair onu mənsəb naminə alış-veriş vasitəsinə çevirən nadanlara nifrətini açıq şəkildə bildirir:

Dil bazarçısı yalandır, varmazam bazarına,
Gerçək olmaz əgri dil, inanmazam iqrarına.

Sadiq oldur, dilini könlü ilə bir eyləyə,
Əgri dildən nəsnə gəlməz, durmuşam inkarına. (5, II c, səh.60).

Şair sözə həm də yüksək zövq, əxlaqi dəyər və tərbiyə vasitəsi kimi yanaşır. Didaktik mahiyyət daşıyan şeirlərində nadanlardan uzaq olmağı, xeyir əməllərə dəstək verməyi, şər işlərdən əl çəkməyi, könül əhlinin söhbətindən ibrət götürməyi dərdlərin dərmanı kimi təsvir edir. O, insanları zalım olmamağa çağırır, çünki zalımın tarlada əkdiyi zülm, şər özünə qarşı üsyan bi-

tirər. Şair təkəbbürlülüyü böyük dərd, bəla sayır. Dünya mal-mülkünə aldanan hərisləri "həqir" – əskik, alçaq hesab edir. Yalançı nəfsə uymamağı, həqqi unutmamağı, iblisə uyub, zalım sözünə aldanmamağı tövsiyə edir. Şair qəzəllərinin birində həqiqi, saf insanı tanımağın sirrini belə şərh edir:

Hər kişinin sorman əslin, izzətindən bəllidir,
Söhbəti-irfan gorənlər xidmətindən bəllidir.

Ey Nəsimi, nəqdini nadan əlinə vermə kim,
Gövhəri dana bilir, həm qiymətindən bəllidir. (5, IIc, səh.129).

Həsimi vicdansızdan ruh, əsilsizdən xeyirxahlıq, sədəqə ummağı faydasız bilir, çünki hər qayada ləl, hər dənizdə gövhər, hər sədəfdə də mərcan olmaz. Şairin hikmət dolu fikirlərindən bəzilərini öz deyimində nəzərdən keçirək:

Yaxşılıq eylə sən, sənə yaxşılıq eyliyə xuda,
Aqibət əslinə qılır xeyr ilə şər müraciət. (5, IIc, səh. 190)

Oxu kitabi-nəfsini, dilinlə eynin sağ ikən,
Qoyma bu günü yarına, sonra sənə peşman gəlir. (5, IIc, səh. 203).

Şairə görə, özünü tanımayanlar pirlər, müdriklər sözünü qavraya bilməz. Odur ki, hər insan bu həyat güzgüsündə təmiz görünmək üçün özünü "arıtmalıdır". Qüdrətli sənətkar dediyi hər sözün qiymətini, tərbiyəvi əhəmiyyətini dərindən duyaraq, onun şirinliyindən dadan hər bir kəsi qəndə, nabata min dəfə səcdə qılan tutuquşu ilə müqayisə edir:

Bu gün Nəsimi sözünün həlavətinə irən,
Həzar səcdə qılır tuti birlə qəndü-nabat. (5, II c, səh. 180).

Hümanist şair insanların səadətə qovuşmaları üçün pis adət və əməllərdən uzaqlaşmağı, kərəm (insaf) və səxavətlə yaşamağı, haqqa tapınmağı, həyalı, ədəbli olmağı, işlərində dəqiqliyə riayət etməyi, gözəlliyə can atmağı tövsiyə edir. Şairə görə, nifrət, qeybət və ədavət, yersiz zarafat, mənasız söhbət, böhtan insanı xəstəliyə salır. Heç kimsəyə həqarətlə baxmamağı nəsihət edən mütəfəkkirin hikmətli deyimləri günümüz üçün də aktual səslənir və gənc nəslin hərtərəfli şəxsiyyət kimi formalaşmasında didaktik əhəmiyyət kəsb edir.

Şairin Azərbaycan türkcəsində yazdığı "Divan"ı həm də qədim dilimizin söz xəzinəsidir. Bu xəzinədə dilimizin tarixi inkişaf prosesində işləklikdən düşmüş onlarca sözün daşlaşaraq yaşadığını müşahidə etmək olur ki, bunlardan bəzilərinə diqqət yetirmək istərdik:

"Ağmaq – qalxmaq, yüksəlmək":
Fərəhdən cümlə üşşaqın fəğanı göylərə **ağdı,**
Həsəddən zahidi-xüşkün qabağında xunab oynar. (5, I c, səh. 197).

"Al – hiylə":
Dünya duracaq yer deyil, ey can, səfər eylə!
Aldanma anın **alına**, andan həzər eylə! (5, I c, səh. 42).

"Alçaq – sadəlövh, sadə; müqəddəs":
Ey tubiyi arzulayan himməti **alçaqlar** kibi,
Qəddini yarın arzula kim, tubundən əla imiş. (5, I c, səh. 317).

"Ansız – həmin vaxt, o an":
Həq fatihə oxudu camalın,
Ansız qəbul etmədi səlatı. (5, IIc, s□h. 235)

"Arınmaq – təmizlənmək":
Ey fəqih, endi səmadan arifə mai-təhur,
Şübhədən **arın** ki, əyyami-təharətdir bu gün. (5, I c, səh. 178).

"Bandırmaq – bulaşdırmaq":
Ey xirqə geyən, yol urucu zahidi-salus,
Şirkindən arın, xirqəni gəl vəhdətə **bandır**. (5, I c, səh. 258)

Aşiqin qanına **bandırmış** əlin,
Gör bu çox dəstan nə dəstan eyləmiş? (5, I c,s□h.312)

"Bəlirmək – seçilmək, bilinmək":

Əcəb gəncinə açılmış, çiçəklər yerə saçılmış,
Bəlirməz yer zümürrüddən, zümürrüd üzüdur həmdəm. (5, II c,səh. 69)

"Biliş – bilik, təfəkkür":

Aşinayı bilməmişsən, ey **bilişdən** yad olan,
Mərifətdən dəm urarsan, neyləyim, biganəsən. (5, I c, səh.165)

"Burğu – çalğı aləti":

Doğdu Məğribdən günəş, endi Məsih,
Burğu çalındıvü həsr oldu səhih.
Keç kinayətdən ki, rəmz oldu sərih,
Gör ki, müstəhsənmisən, yoxsa qəbih? (5, II c, səh. 265)

"Çizginmək – fırlanmaq, dolanmaq":

Kəbənin ehramına irməz hacının dəgməsi,
Çizginir dər girdinə, sürtər üzünü daşinə. (5, I c, səh. 51)

"Edinmək – eyləmək; yayılmaq":

Könlümün Mənsuri çünkim, zülfünü **edindi** dar,
Yəni ki, Mənsur olan zülfündə bərdar istəməz. (Nəsimi, I c, səh.64)

Ümumiyyətlə, klassik ədəbiyyatımız üçün səciyyəvi sayılan bu tipli sözlər XVIII əsrin sonlarına qədər ədəbi dilimizdə işlək olmuş və böyük sənətkarın əsərlərində də mütəmadi şəkildə işlədilmişdir. Gətirilən faktlarla yanaşı, bəzən qüdrətli şairimizin dilində yalnız ona məxsus sözlərə də rast gəlmək mümkündür. Bunlardan aşağıdakıları qeyd etmək istərdik:

"Başaqçı" – başaq (buğdanın yığılandan sonra yerdə qalan sünbülləri, dənəcikləri) ***yığan, təmizləyən:***

Xırmanında hüsnünün gündür **başaqçı** ay ilə,
Utan, ey nisbət qılan, qaşi-hilali dasinə. (5, Ic, səh.53)

"Sıymaq – sıyırmaq, götürmək":

Lövhi-Musa cün üzündən **sıyd**ı, acıldı niqab,
Sirri-tövhidi əyan etdivü götrüldü hicab. (5, II c, səh. 179)

Məlumdur ki, poeziyanın, şeriyyətin ucalığı, dərinliyi şairin sözdən, onun məna çalarlarınan istifadə məharəti ilə bağlıdır. Poetik fikir bədii söz üzərində qurulur. Bu mənada sözün Nəsimi zirvəsi dedikdə, biz poeziyanın Nəsimi zirvəsini nəzərdə tuturuq.XIV əsrin sonu – XV əsrin əvvəllərində bir şairin "cahana sığmayan" ilhamından qoparaq yaranmış bu söz, poeziya zirvəsi öz əzəmətini dövrümüzə qədər qoruyub saxladığı kimi, inanırıq ki, gələcək nəsillər üçün də hifz edəcək, bənzərsiz gözəllik və vüqar simvolu olaraq qalacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbi dil tarixi. Bakı: "Elm", 1991.
2. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı: "Maarif", 1979.
3. Əlibəyzadə E. Ədəbi şəxsiyyət və dil. Bakı: "Yazıçı", 1982.
4. Xudiyev N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Ankara, 1997.
5. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. İki cilddə. Bakı: "Lider", 2004.

НАСИМИНСКАЯ ВЕРШИНА ПОЭТИЧЕСКОГО СЛОВО

резюме

В статье рассказывается о силе поэтического слово Насими. Отмечается, что Насими – великий поэт убеждений, избранный мыслителями мира. Его творчество – это особый этап в развитии нашей классической литературы и нашего литературного языка. Литературное наследие поэта, призывающего человека к духовному очищению и возвышению, также является источником духовной пищи для современного поколения.

NASIMI PEAK OF THE POETIC WORD

summary

The article talks about the power of the poetic word Nasimi. It is noted that Nasimi - the great poet of conviction, elected by the thinkers of the world. His work is a special stage in the development of our classical literature and our literary language. The literary heritage of the poet, who calls people to spiritual purification and exaltation, is also a source of spiritual food for the modern generation.

NƏSİMİ – 650

Məndə sığar iki cahan…

İmadəddin Nəsimi

Məndə sığar iki cahan, mən bu cahanə sığmazam,
Gövhəri-laməkan mənəm, kövnü məkanə sığmazam.

Ərşlə fərşü kafü-nun məndə bulundu cümlə çün,
Kəs sözunü vü əbsəm ol, şərhi-bəyanə sığmazam.

Kövni-məkandır ayətim, zatidürür bidayətim,
Sən bu nişan ilən məni, bil ki, nişana sığmazam.

Kimsə gümanü- zənn ilə olmadı həqq ilə biliş,
Həqqi bilən bilir ki, mən zənnü-gümanə sığmazam.

Surətə baxü mə'nini surət içində tanı kim,
Cism ilə can mənəm, vəli cism ilə canə sığmazam.

Həm sədəfəm, həm inciyəm, həşru-sirat əsənciyəm,
Bunca qumaşü- rəxt ilə mən bu dükanə sığmazam.

Gənci-nihan mənəm, mən uş, eyni-əyan mənəm, mən uş,
Gövhəri-kan mənəm, mən uş, bəhrəvü- kanə sığmazam.

Gərçi mühiti-əzəməm, adım adamdır, Adəməm,
Tur ilə künfəkan mənəm, mən bu məkanə sığmazam.

Can ilə həm cahan mənəm, dəhr ilə həm zaman mənəm,
Gör bu lətifəyi ki, mən dəhrü- zamanə sığmazam.

Zərrə mənəm, günəş mənəm, çar ilə pəncü- şeş mənəm,
Surəti gör bəyan ilə, çünki bəyanə sığmazam.

Zatiləyəm sifat ilə, qədriləyəm bərat ilə,
Gülşəkərəm nəbat ilə, bəstə dəhanə sığmazam.

Nara yanan şəcər mənəm, ərşə çıxan həcər mənəm,
Gör bu odun zəbanəsin, mən bu zəbana sığmazam.

Şəhd ilə həm şəkər mənəm, şəms mənəm, qəmər mənəm,
Ruhi-rəvan bağışlaram, ruhi-rəvanə sığmazam.

Tir mənəm, kaman mənəm, pir mənəm, cavan mənəm,
Dövləti-cavidan mənəm, ayinədanə sığmazam.

Gərçi bu gün Nəsimiyəm, haşimiyəm, qureyşiyəm,
Bundan uludur ayətim, ayətə, şanə sığmazam.